

Original Article

The Doctrine of Forum Non Conveniens and its Development in the UK and USA

Mohammed Mjed Kabry¹, Azam Ansari² , Reza Maboudi Neishabouri³

ABSTRACT

According to the doctrine of "Forum Non Conveniens", which originated in common law, a court that has jurisdiction over a case may suspend proceedings or dismiss the case, provided that the other court is more appropriate for adjudicating the dispute. This doctrine, which first emerged in Scotland and later spread to England, the United States, and other common law countries, has undergone various transformations since its inception in the early seventeenth century. This study, in addition to examining the reasons behind the emergence of this doctrine, clarifies the conditions for its application, namely the "Existence of an Alternative Competent Court" and "The Appropriateness of another Court". Although Under Iranian law, a court with jurisdiction over an international dispute cannot refuse to hear the case and apply the doctrine of inappropriate forum just because a foreign court might be more appropriate. But this article seeks to introduce the common law doctrine into Iranian legal doctrine to encourage legislator to develop comprehensive and effective legal frameworks for addressing international legal disputes. This study employs a descriptive-analytical research methodology, utilizing a comparative approach to examine the legal systems of the United Kingdom and the United States, explaining the reliance on legal doctrine and case law from both jurisdictions, the paper explores the conditions under which the doctrine of forum non conveniens is applied. So that in this way, the objective is not only to trace the historical evolution of the doctrine but also to highlight the variations in its application across these two systems. The research is based on the library research method. Scottish courts have taken a relatively flexible approach to applying the doctrine of Forum Non Conveniens and if they are convinced that there is another competent court which can deal with the case more appropriately from the perspective of the interests of the parties and the requirements of justice, they apply the mentioned doctrine. In England, courts initially invoked the doctrine only if two conditions were met: first, the defendant had to demonstrate that bringing the case in England was oppressive or vexatious; and second, that the same case had already been filed in a foreign court. Over time, the first condition alone came to be viewed as sufficient. However, today, English courts have moved closer to the Scottish approach: if the court concludes that it is not the appropriate forum and another court is more appropriate, it will apply the doctrine. In the United States, forum non conveniens was initially applied in domestic cases and later extended to international disputes. The criteria for applying the doctrine in both types of disputes are the same: (1) there must be an alternative competent forum, and (2) that forum must be more appropriate for resolving the dispute. In determining the appropriateness of another court,

How to Cite: Mjed Kabry, Mohammed, Ansari, Azam, Maboudi Neishabouri, Reza, "The Doctrine of Forum Non Conveniens and its Development in the UK and USA", Legal Research, Vol. 28, No. 110, 2025, pp:221-242.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2024.235073.2701>

Received: 12/03/2024-Accepted: 30/11/2024

1. Ph.D., Faculty of Law & Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

2. Assistant Professor, Faculty of Law & Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Corresponding Author Email: aansari@um.ac.ir

3. Assistant Professor, Faculty of Law & Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

American courts must consider both private and public interest factors, which include, among others, “access to sources of proof”, “congestion in the courts”, and “local interest in the litigation”. Although the Forum Non Conveniens doctrine can help a case be heard in a more appropriate court and make it easier to recognize and enforce the judgment, it also has some disadvantages. The most significant challenge is the lack of predictability regarding the competent forum and the eventual outcome for the parties involved. Another concern is the risk of parallel proceedings, which the doctrine cannot effectively prevent. A third issue is the potential for the parties to face a denial of justice. Of course, this problem will arise if the court rejects the dispute, but such a problem will not occur if the dispute is suspended until a more appropriate court makes a decision. Although in Iranian law, some legal scholars argue that, due to provisions like Article 971 of the Civil Code, the doctrine of Forum Non Conveniens cannot be applied in the Iranian legal system; there are signs of its acceptance in Iranian law. A different interpretation of Article 971 could allow for the application of the doctrine and give Iranian judges the discretion to assess whether another court is more appropriate. Moreover, certain rules in Iranian Civil Procedure Code show, albeit to a limited extent, judges do have some discretion in identifying a more appropriate forum in domestic cases. The doctrine of Forum Non Conveniens provides a general basis for a court to decline jurisdiction. Under this doctrine, if the court determines that it is an inappropriate forum and a court in another country would be more appropriate, it may refuse to hear the case in favour of the more appropriate forum. This requires two key conditions: first, the seized court inappropriate forum, and second, another country's more appropriate forum. In principle, without these two conditions being satisfied, the court cannot decline jurisdiction under this doctrine. The determination of whether the current court is inappropriate and another country's court is more appropriate lies with the court hearing the case. In making this decision, the court considers several factors, including the degree of connection between the dispute and the forum, ease of access to witnesses, availability of evidence, and the interests of the parties involved.

KeyWords: Common Law Legal System, Oppressive or Vexatious Claims, Incompetent Forum, Inconvenient Forum, Private and Public Interest

دکترین دادگاه نامناسب و توسعه آن در حقوق پادشاهی متحده و ایالات متحده آمریکا

محمد مجد کابری^۱، اعظم انصاری^۲، رضا معبودی نیشابوری^۳

چکیده

دکترین دادگاه نامناسب در کامن‌لا اعمال می‌شود و به دادگاهی که دعوا در آن اقامه شده اجازه می‌دهد صلاحیت خود را اعمال کند و چنانچه دادگاه کشور دیگری را برای رسیدگی به دعوا مناسب‌تر تشخیص دهد، از رسیدگی به دعوا به نفع دادگاه مناسب‌تر عدول کند. دکترین مذکور توسط کشورهای تابع خانواده حقوقی کامن‌لا همانند ایالات متحده آمریکا، پادشاهی متحده، کانادا و استرالیا پذیرفته شده و رشد پیدا کرده است. مقاله حاضر ضمن معرفی دکترین دادگاه نامناسب در حقوق ایالات متحده آمریکا و پادشاهی متحده به تبیین دلیل ابداع چنین دکترینی در کشورهای کامن‌لا می‌پردازد و شرایط دقیق اعمال این دکترین را تشریح می‌کند. مقاله نشان می‌دهد اجتناب از آثار نامطلوب قاعده سنتی صلاحیت شخصی مبتنی بر وجود خواننده و تحویل ابلاغیه به او در کشور دادگاه، دلیل ابتکار دکترین دادگاه نامناسب در کشورهای کامن‌لا است. همچنین چنانچه دادگاهی که دعوا در آن مطرح شده خود را برای رسیدگی به اختلاف، نامناسب و دادگاه کشور دیگری را برای رسیدگی به دعوا مناسب‌تر بداند، شرایط اعمال چنین دکترینی فراهم است.

کلید واژگان: نظام حقوقی کامن‌لا، دعاوی ظالمانه یا آزاردهنده، دادگاه ناصالح، دادگاه نامناسب، منفعت خصوصی و عمومی.

استناد به این مقاله: محمد کابری، محمد، انصاری، اعظم، معبودی نیشابوری، رضا، «دکترین دادگاه نامناسب و توسعه آن در حقوق پادشاهی متحده و ایالات متحده آمریکا»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۸، شماره ۱۱۰، تیر ۱۴۰۴، صص: ۲۲۱-۲۴۲.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2024.235073.2701>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۲ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۱۰

۱. دکتری، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
۲. استادیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
 ایمیل نویسنده مسئول: aansari@um.ac.ir
۳. استادیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

دکترین دادگاه نامناسب زائیده سنت حقوقی کامن‌لا است. دکترین مذکور به دادگاه صلاحیت‌دار برای رسیدگی به اختلاف این توانایی را می‌دهد که رسیدگی به اختلاف را متوقف یا کلاً دعوا را رد کند؛ چنانچه «دادگاه مناسب‌تر»^۱ دیگری برای رسیدگی به اختلاف وجود داشته باشد^۲ یا به تعبیری مشروط بر اینکه دادگاه صلاحیت‌دار دیگری وجود داشته باشد که به لحاظ منفعت طرفین و مقتضیات عدالت برای رسیدگی به اختلاف مناسب‌تر باشد.^۳ تشخیص دادگاه مناسب‌تر برعهده دادگاهی است که طرف‌های دعوا به آن رجوع کرده‌اند و همین دادگاه تصمیم می‌گیرد که رسیدگی به دعوا را متوقف یا به طور کلی دعوا را رد کند.^۴ دادگاه با رعایت شرایط هر دعوا و به صورت «موردی»^۵ و با لحاظ تعادل منافع خصوصی و عمومی، قصد اطراف دعوا، سهولت رسیدگی، هزینه دادرسی، ارتباط میان دعوا و دادگاه و هدف برقراری عدالت در خصوص اعمال دکترین دادگاه نامناسب تصمیم می‌گیرد.^۶

در حقوق ایران، اصولاً دادگاه ایرانی در صورت دارا بودن صلاحیت رسیدگی به یک دعوی بین‌المللی نمی‌تواند به این دلیل که دادگاه کشور دیگری برای رسیدگی به دعوا مناسب‌تر است، از رسیدگی خودداری و دکترین دادگاه نامناسب را اعمال کند. هدف اصلی مقاله حاضر، بررسی رویکرد حقوق ایران درباره اعمال دکترین دادگاه نامناسب نیست،^۷ بلکه هدف، بررسی مفهوم کلی دکترین مذکور در کامن‌لا است. در عین حال مقاله حاضر می‌تواند گامی نخست جهت ورود نظریه مزبور به دکترین حقوقی ایران و زمینه‌ساز الهام‌گیری قانونگذار ایرانی برای وضع مقررات کارآمد و مناسب در عرصه دعاوی خصوصی بین‌المللی باشد. هرچند دکترین مذکور قدمت زیادی دارد و آثار متعددی به زبان‌های مختلف پیرامون آن نوشته شده است، به نظر می‌رسد همچنان ابهاماتی در خصوص اعمال دکترین مذکور وجود دارد: دلیل ابداع دکترین دادگاه نامناسب در کامن‌لا چه بود؟ و شرایط دقیق اعمال دکترین مذکور کدام‌اند؟ البته پاسخ به پرسش‌های مزبور بدون بررسی تاریخچه اعمال دکترین مذکور و توسعه آن امکان‌پذیر نیست؛ از این رو، مقاله حاضر در چهار بخش به رشته تحریر درآمده است: در بخش نخست، دلیل ابداع دکترین دادگاه نامناسب بررسی می‌شود؛ بخش دوم مقاله به بررسی پیشینه تاریخی اعمال دکترین دادگاه نامناسب در حقوق پادشاهی متحده و ایالات متحده آمریکا اختصاص دارد؛ در بخش سوم، شرایط اعمال دکترین مذکور تبیین می‌شود و بخش چهارم مقاله هم نگاهی به رویکرد حقوق ایران در خصوص اعمال

^۱ More appropriate forum

^۲ Hill, Anna. "Declining jurisdiction- Forum Non Conveniens and Lis Pendens in the United States and European Union", Master's Thesis, *Lund university*, 2013, PP 12-13.

^۳ Cuniberti, Gilles. "Parallel Litigation and Foreign Investment Dispute Settlement", *ICSID Review Foreign Investment Law Journal*, Volume 21, 2006, PP 1-48, P 27; Levingston, John. "Choice of law, jurisdiction and ADR clauses", *6th annual Contract Law Conference*, 26-28 February 2008, P 14, Retrieved 2024, February. 6, Available at: https://www.lexisnexis.com.au/aus/products/upfront/documents/choiceoflaw_jurisdictionandadrclausespaper.pdf/

^۴ Brand, Ronald A. "Challenges to Forum Non Conveniens", *International law and politics journal*, Volume 45, 2013, P 1005.

^۵ Erk-Kubat, Nadja. "Jurisdictional Disputes in Parallel Proceedings: A Comparative European Perspective on Parallel Proceedings Before National Courts and Arbitral Tribunals", PhD Thesis, *University of St. Gallen*, 2014, P 118.

^۶ Tang, Zheng Sophia. *Jurisdiction and Arbitration Agreements in International Commercial Law*, New York: Routledge, 2014, p 171.

^۷ برای مطالعه در این خصوص، رک: ایزدی، علی، «قابلیت اعمال قواعد امر مختومه، امر مطروحه و محکمه نامناسب برای حل تعارض محاکم بین‌المللی»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، دوره ۳۳، شماره ۵۵، ۱۳۹۵، صص ۱۵۸-۱۳۵؛ مقصودی پاشاکی، رضا، «دکترین دادگاه نامناسب در حقوق بین‌الملل خصوصی»، *دوفصلنامه حقوق تطبیقی*، دوره ۲۰، شماره ۲، ۱۳۹۱، صص ۳-۲۴.

دکترین دادگاه نامناسب خواهد داشت. در پایان نتیجه مطالب مطرح شده، ارائه می‌شود.

۱. دلیل ابداع دکترین دادگاه نامناسب

قواعد صلاحیت قضایی در کشورهای خانواده حقوقی رومی ژرمنی در قالب قانون تدوین شده و این قواعد برای قاضی و طرفین دعوا الزام‌آورند و دعوا را تنها در دادگاه صلاحیت‌دار مطابق قانون می‌توان مطرح کرد. باین‌حال، قاعده اصلی صلاحیت در کامن‌لا این است که دعوا را در دادگاهی می‌توان اقامه کرد که بتوان در کشور آن دادگاه، «ابلاغیه»^۱ را به خواننده تسلیم کرد.^۲ این نوع صلاحیت، مشهور به «صلاحیت شخصی»^۳ و مبتنی بر «وجود فیزیکی»^۴ خواننده و تحویل ابلاغیه به او در کشور دادگاه است. مبنای این نوع صلاحیت این است که هرکسی در هر کشوری که هست باید تابع دادگاه‌های آن کشور باشد؛ زیرا اقتدار قضایی نشانگر حاکمیت دولت است. بنابراین، در تمام مواردی که خواننده در کشوری -گرچه به‌طور اتفاقی- حضور دارد، می‌توان علیه او در دادگاه‌های آن کشور اقامه دعوا کرد؛ اگرچه بعد از دریافت ابلاغیه بلافاصله کشور را ترک کند. بنابراین، مطابق این قاعده علیه کسی که به‌طور فیزیکی در یک کشور حضور ندارد، نمی‌توان در آن کشور اقامه دعوا کرد.^۵

توسل به «تسلیم ابلاغیه به خواننده» به‌عنوان مبنای صلاحیت، این خطر را دارد که خواهان ممکن است بتواند ابلاغیه را در کشوری که رابطه‌ای با اختلاف مدنظر ندارد، به دست خواننده برساند و برای دادگاه‌های آن کشور صلاحیت ایجاد کند. برای جلوگیری از چنین اثر نامطلوبی، کشورهای کامن‌لا «دکترین دادگاه نامناسب»^۶ را ابداع کردند.^۷ هدف اصلی دکترین مذکور تعیین دادگاهی است که با لحاظ منافع طرفین و مقتضیات عدالت می‌تواند به‌نحو مناسبی به اختلاف رسیدگی کند. برای مثال، طبق این دکترین در صورتی که ابلاغیه اقامه دعوا در دادگاه انگلیسی در انگلستان به خواننده تسلیم شود، دادگاه انگلستان چنانچه خود را «دادگاه نامناسب»^۸ بداند، می‌تواند به دعوا رسیدگی نکند.^۹ بنابراین به‌نظر می‌رسد آثار نامطلوب ناشی از مبنای سنتی صلاحیت در کامن‌لا (تسلیم ابلاغیه به خواننده)، از جمله رسیدگی به دعوا توسط دادگاه کشوری که ارتباطی با دعوا ندارد و حتی دشواری رسیدگی به دعوا به‌دلیل عدم دسترسی چنین دادگاهی به اموال موضوع دعوا، دلایل و شهود، منجر به ابداع دکترین دادگاه نامناسب شده است.

۲. پیشینه تاریخی اعمال دکترین دادگاه نامناسب

دکترین دادگاه نامناسب در کشورهای خانواده کامن‌لا از جمله در پادشاهی متحده، ایالات متحده آمریکا، استرالیا و کانادا اعمال می‌شود. در میان این نظام‌های حقوقی، دو نظام حقوقی پادشاهی متحده و ایالات متحده آمریکا نقش پررنگی در اعمال دکترین مزبور داشته‌اند. در ادامه رویکرد این دو نظام حقوقی در خصوص دکترین دادگاه نامناسب و تحولات آن در

^۱ The writ

^۲ Levinston, Op. Cit, P 11.

^۳ Jurisdiction in personam

^۴ Physical presence

^۵ الروبی، محمد، *الدفع بالإحالة لقيام ذات الدعوى أمام محكمة أجنبية*، القاهرة: دار النهضة العربية، ۲۰۱۳، صص ۲۲۲-۲۲۳.

^۶ The doctrine of forum non conveniens

^۷ پیشین، صص ۲۲۴-۲۲۵.

^۸ Forum non conveniens

^۹ Hook, Maria. "The Choice of Law Agreement as a Reason for Exercising Jurisdiction", *International and Comparative Law Quarterly*, Volume 63, Issue 4, 2014, P 965.

این دو نظام حقوقی به تفصیل واکاوی می‌شود.

۲.۱. دکترین دادگاه نامناسب در حقوق پادشاهی متحده

دکترین دادگاه نامناسب ابتدا در حقوق اسکاتلند و سپس در حقوق انگلستان پذیرفته و اعمال شد. در ادامه، ابتدا رویکرد حقوق اسکاتلند در اعمال دکترین مذکور و سپس رویکرد حقوق انگلستان بررسی می‌شود.

۲.۱.۱. دکترین دادگاه نامناسب در حقوق اسکاتلند

ریشه دکترین دادگاه نامناسب در حقوق اسکاتلند به اوایل قرن هفدهم میلادی برمی‌گردد. ابتدا دکترین مزبور با عنوان «دادگاه ناصالح»^۱ به‌عنوان یک ایراد، مورد استفاده قرار می‌گرفت. دکترین دادگاه ناصالح نه‌تنها در مواردی که دادگاه‌های اسکاتلند فاقد صلاحیت رسیدگی به اختلاف بودند، بلکه در تمام مواردی نیز اعمال می‌شد که دادگاه‌های اسکاتلند برای رسیدگی به اختلاف، «نامناسب»^۲ بودند. منظور از موارد اخیر دعاوی‌ای بودند که دادگاه‌های اسکاتلند تشخیص می‌دادند که ارتباط واقعی بین دعوا و اسکاتلند وجود ندارد، درحالی‌که با دادگاه‌های نظام حقوقی دیگری ارتباط دارد و دادگاه‌های اخیر برای رسیدگی مناسب‌ترند. در این موارد دادگاه‌های اسکاتلند از این قدرت صلاحیددی برخوردار بودند که دعوا را رد کنند. اصطلاح «دادگاه ناصالح» تا قرن نوزدهم مورد استفاده قرار می‌گرفت؛ اما از آن زمان، جای خود را به اصطلاح «دادگاه نامناسب»^۳ داد؛ زیرا اصطلاح اخیر به‌لحاظ لغوی بهتر مفاد این ایراد را نشان می‌داد.^۴ با این توضیح که چنین ایرادی بر مقتضیات تناسب مبتنی است نه بر فقدان صلاحیت.^۵

شایان ذکر است که ایراد دادگاه نامناسب برای مدت‌ها صرفاً در دو نوع دعوا مورد پذیرش بود: دعاوی مربوط به شرکت‌های خارجی و دعاوی مربوط به اموال واقع در خارج.^۶ در هر حال در ۱۸۹۲م در جریان یک دعوا^۷ وضعیت تغییر کرد. دعوی مذکور مربوط به قراردادی بود که در آفریقای جنوبی و در خصوص سرمایه‌گذاری در این کشور منعقد شده بود. خواهان، مقیم انگلستان بود و خوانده به‌طور اتفاقی در اسکاتلند حضور داشت و خواهان توانست ابلاغیه را در اسکاتلند به وی تسلیم کند. در نتیجه، دادگاه اسکاتلند خود را صالح به رسیدگی دانست. خوانده با طرح ایراد دادگاه نامناسب ادعا نمود که اقامت او در اسکاتلند به‌صورت موقتی بوده و او قصد بازگشت به آفریقای جنوبی دارد. همچنین تمام دلایل اثبات دعوا از جمله شهود، مدارک و اسناد در آفریقای جنوبی بودند. دادگاه بدوی ضمن پذیرش ایراد دادگاه نامناسب مقرر داشت

^۱. Forum non-competens

^۲. Inappropriate

^۳. Forum non-conveniens

^۴. Zhenjie, Hu. "Forum Non Conveniens: An Unjustified Doctrine", *International Law Review*, Volume 48, Issue 2, 2001, P 145;

الروبی، پیشین، ص ۲۲۶.

^۵. Macadam v. Macadam, 11 M. 860 (Sess. Cas. 1873) (Scot), Brand, Ronald and Jablonski, Scott R. *Forum Non Conveniens: History, Global Practice, and Future Under the Hague Convention on Choice of Court Agreements*, Oxford University Press, 2007, PP 7-8;

الروبی، پیشین، صص ۲۲۶-۲۲۷.

^۶. ر.ک:

Clements v. Macaulay, 4 M. 583, 593 (Sess. Cas. 1866) (Scot).

^۷. Sim v. Robinow, (Sess. Cas. 1892) (Scot).

در تمام دعاوی، این ایراد مورد پذیرش است.^۱ خواهان با این ادعا که در این گونه دعاوی، ایراد دادگاه نامناسب پذیرفته نیست، تجدیدنظرخواهی کرد. دادگاه تجدیدنظر ضمن تأیید رأی دادگاه بدوی اعلام کرد ایراد دادگاه نامناسب در تمام انواع دعاوی مورد پذیرش است، «مشروط بر اینکه دادگاه متقاعد شود که دادگاه صلاحیت‌دار دیگری وجود دارد که می‌تواند از منظر منفعت طرفین و مقتضیات عدالت به‌طور مناسب‌تری به دعوا رسیدگی کند».^۲ با این استدلال، دادگاه اسکاتلند از رسیدگی به اختلاف خودداری کرد. شایان ذکر است که اصول مقرر در این رأی تا به امروز بر اعمال ایراد دادگاه نامناسب حاکم است و در تمام مواردی که ایراد دادگاه نامناسب مطرح می‌شود، دادگاه‌های اسکاتلند به این رأی اشاره می‌کنند.^۳

در نتیجه امروزه دکتربین دادگاه نامناسب در حقوق اسکاتلند در تمام دعاوی اعمال می‌شود و ملاک اعمال دکتربین مزبور این است که دادگاه اسکاتلند، خود را نامناسب و دادگاه کشور دیگری را مناسب‌تر بداند.

۲.۱.۲. دکتربین دادگاه نامناسب در حقوق انگلستان

برای جلوگیری از آثار نامطلوب مواردی که دادگاه‌های انگلستان صلاحیت رسیدگی به دعوا دارند؛ اما دعوا با انگلستان ارتباطی ندارد، دادگاه‌های انگلستان از تاریخ رأی صادره در سال ۱۸۸۲م،^۴ این رویکرد را پذیرفته‌اند که چنانچه قاضی انگلیسی تشخیص دهد که رد دعوا برای مقابله با «سوءاستفاده از فرایند»^۵ ضروری است، وی می‌تواند دعوا را رد کند. البته اثبات سوءاستفاده به‌عده خوانده است. بنابراین در صورتی که خواهان ابلاغیه را در انگلستان به خوانده تسلیم کند و بر مبنای آن دادگاه انگلستان صلاحیت رسیدگی به دعوا پیدا کند، اما خوانده بتواند ثابت کند که اقامه دعوا علیه او در انگلستان، تنها با هدف اضرار به وی بوده است، دادگاه انگلستان این قدرت صلاحیددی را دارد که از رسیدگی به دعوا امتناع ورزد. در ابتدا رد صلاحیت تنها در فرض سبق طرح همان دعوا در دادگاه کشوری دیگر، ممکن بود. با این توضیح که در صورتی که همان دعوا مؤخرًا در دادگاه انگلیسی مطرح می‌شد و خوانده می‌توانست ثابت کند که دعوی مذکور «ظالمانه»^۶ یا «آزاردهنده»^۷ است، قاضی انگلیسی می‌توانست دعوی مذکور را به نفع دادگاه خارجی، که همان دعوا زودتر در آن مطرح شده، رد کند. دعوی اقامه‌شده در دادگاه انگلیسی زمانی ظالمانه یا آزاردهنده محسوب می‌شد که ثابت شود دعوی مطروحه در یکی از دو دادگاه، همان دعوا در دادگاه دیگر است و آرای صادره از هر دو دادگاه، مشابه هم خواهند بود و همچنین اجرای آرای مذکور بدون هیچ‌گونه دشواری امکان‌پذیر است و در نتیجه دلیلی مشروع برای اقامه مجدد همان دعوا در انگلستان وجود ندارد. به‌مرور، دادگاه‌های انگلستان دریافته‌اند که دعوی که در دادگاه انگلستان مطرح می‌شود ممکن است ظالمانه و آزاردهنده باشد، حتی اگر همان دعوا قبلاً در دادگاه کشور دیگری مطرح نشده باشد. در نتیجه چنانچه دعوی ظالمانه یا آزاردهنده‌ای در انگلستان اقامه شود، دادگاه‌های انگلستان می‌توانند دعوی

^۱ الروبی، پیشین، ص ۲۲۸.

^۲ “Unless the court is satisfied that there is some other tribunal, having competent jurisdiction, in which the case may be tried more suitably for the interests of all the parties and for the ends of justice”, Brand and Jablonski, Op. Cit., PP 8-9

^۳ همان، ص ۲۲۹.

^۴ McHenry v Lewis (1882) 22 Ch D 397 (CA).

^۵ Abuse of process

^۶ Oppressive

^۷ Vexatious

مزبور را رد کنند؛ خواه همان دعوا سابقاً در دادگاه کشور دیگری مطرح شده باشد یا خیر.^۱ برای مثال می‌توان به دعوای «لوگن و بانک اسکاتلند»^۲ که در ۱۹۰۶م در یک دادگاه انگلیسی مطرح شد اشاره کرد. در این دعوا خواهان اسکاتلندی علیه بانک اسکاتلند و دو نفر اسکاتلندی و همچنین علیه یک تبعه انگلیسی اقامه دعوا کرد. خواهان توانست ابلغیه دعوا را به شعبه بانک در لندن تحویل دهد و در نتیجه دادگاه انگلیسی، صلاحیت دار شد. خواندگان ادعا کردند که دعوای مزبور با سوءاستفاده، اقامه شده و یک دعوای ظالمانه و آزاردهنده محسوب می‌شود، اما دادگاه بدوی این ادعا را نپذیرفت. به دنبال تجدیدنظرخواهی خواندگان، دادگاه تجدیدنظر ادعای آنها را پذیرفت و رأی دادگاه بدوی را تأیید نکرد. دادگاه تجدیدنظر بیان داشت: تمام اوضاع و احوال مورد اتکای خواهان در اسکاتلند است و همچنین تمام دلایل مربوط به آنها در اسکاتلند موجود است. در این دعوا برای اولین بار دادگاه انگلستان تنها با استناد به ظالمانه یا آزاردهنده بودن دعوا، آن را رد کرد، گرچه همان دعوا سابقاً در دادگاه کشور دیگری مطرح نشده بود.^۳ باین حال، مهم این است که خواننده دعوا بتواند ثابت کند که دعوای موردنظر ظالمانه یا آزاردهنده است و قبول ایراد دادگاه نامناسب در دادگاه انگلیسی به ضرر خواهان نخواهد بود. این امر بار اثبات سنگینی بر دوش خواننده می‌گذارد.^۴

یکی از دعوای مهمی که اثبات ظالمانه یا آزاردهنده بودن دعوا را شرط اعمال دکترین دادگاه‌های نامناسب توسط دادگاه‌های انگلیسی دانسته‌اند، دعوای مشهور به سنت پیر^۵ است. در این دعوا به دلایل مختلفی از جمله اینکه قرارداد موضوع اختلاف به اسپانیایی نوشته شده بود، قانون شیلی قانون حاکم بر عقد بود و حوادثی که منجر به اقامه دعوا شده بود در شیلی رخ داده بود، دادگاه انگلستان اذعان داشت که دادگاه شیلی دادگاه مناسب‌تری بود؛ اما در نهایت بیان داشت که این موارد دال بر این نیست که اگر دعوا توسط دادگاه انگلیسی رسیدگی شود، دعوا نسبت به خواننده ظالمانه محسوب می‌شود.^۶ بنابراین در این دعوا رویکرد سختگیرانه‌ای در قیاس با رویکرد اسکاتلند در خصوص اعمال دکترین دادگاه نامناسب اتخاذ شد و علاوه بر مناسب‌تر بودن دادگاه دیگر، شرط ظالمانه یا آزاردهنده بودن هم به شرایط اعمال اضافه شد.^۷

در سال ۱۹۷۳م پرونده معروف به «آتلانتیک استار»^۸ نقش مهمی در رشد اعمال دکترین دادگاه نامناسب ایفا کرد و منجر به کاهش بار سنگین اثباتی بر دوش خواننده شد. این دعوا راجع به تصادف کشتی هلندی آتلانتیک استار با یک کشتی بلژیکی و یک کشتی هلندی دیگر در آب‌های سرزمینی بلژیک بود. در اثر این تصادف، دو کشتی اخیر و بار آنها غرق و دو نفر کشته شدند. به دنبال این حادثه، دعوای متعددی توسط مالک هر دو کشتی و مالکین محموله‌ها و خانواده کشته‌شدگان علیه شرکت مالک کشتی آتلانتیک استار در دادگاه بلژیکی اقامه شدند. علاوه بر دعوای مطرح‌شده در دادگاه بلژیک، مالک کشتی غرق شده هلندی، دعوای دیگری در انگلستان اقامه نمود تا کشتی آتلانتیک استار توقیف شود؛ زیرا در زمان اقامه دعوای اخیر، کشتی مذکور در آب‌های سرزمینی انگلستان بود. خواننده ضمن طرح ایراد دادگاه نامناسب در دادگاه انگلیسی مدعی بود او در دادگاه بلژیکی تمام تضمین‌های لازم برای جبران خسارت خواهان‌ها

^۱. همان، صص ۲۳۲-۲۳۱.

^۲. Logan v. Bank of Scotland, [1906] 1 K.B. 141 (C.A.).

^۳. همان، ص ۲۳۳؛

Brand and Jablonski, Op. Cit., PP 11-13.

^۴. الروبی، پیشین، ص ۲۳۲.

^۵. St. Pierre v. South American Stores (Goth & Chaves), Ltd., (1936) 1 K.B 382 (C.A.).

^۶. St. Pierre v. South American Stores (Goth & Chaves), Ltd., (1936) 1 K.B 382, 397-398 (C.A.).

^۷. Brand and Jablonski, Op. Cit., P 13.

^۸. The Atlantic Star, [1974] A.C. 436 (H.L.).

را ارائه کرده است. همان طور که سابقاً بیان شد، برای اینکه دادگاه‌های انگلستان دعوا را رد نمایند، دعوای موردنظر باید با سوءاستفاده اقامه شده و ظالمانه یا آزاردهنده باشد. همچنین خواننده باید ثابت کند که رد دعوا توسط دادگاه انگلستان منجر به ورود ضرر به خواهان نخواهد شد. ظاهراً این شرایط در دعوای مورد بحث وجود نداشت. با این توضیح که کشتی‌ای که خواهان، خواستار توقیف آن بود، در انگلستان بوده و در نتیجه ارتباط کافی برای ایجاد صلاحیت برای دادگاه انگلستان وجود داشت. افزون بر این، عدم رسیدگی به دعوا توسط دادگاه انگلستان ممکن بود به خواهان دعوا ضرری جبران‌ناپذیر وارد کند. از این رو، دادگاه بدوی ایراد دادگاه نامناسب را نپذیرفت و دادگاه تجدیدنظر نیز این رأی را تأیید کرد. خواننده دعوا در «مجلس اعیان»^۱ به رأی دادگاه تجدیدنظر اعتراض کرد و خواستار پذیرش ایراد دادگاه نامناسب به دلیل رعایت مقتضیات عدالت شد. مجلس اعیان اعلام داشت از آنجا که شرکت خواننده تمام تضمین‌های لازم برای جبران تمام خسارت‌هایی که ممکن است رأی صادره از دادگاه بلژیکی آن را مقرر کند، ارائه داده بود، دعوای توقیفی که در انگلستان اقامه شده از اهمیت چندانی برخوردار نیست. از این رو، رد چنین دعوایی توسط دادگاه انگلستان موجه است؛ زیرا این دعوا برای خواهان هیچ مزیتی ندارد و برعکس رسیدگی به این دعوا ضررهای قابل توجهی به خواننده وارد می‌کند.^۲ از آنجا که در این پرونده مجلس اعیان تفسیر موسعی از دعوای ظالمانه یا با سوءاستفاده پذیرفت، می‌توان گفت که مجلس اعیان در این پرونده به مفهوم دادگاه نامناسب در حقوق اسکاتلند نزدیک شد و آن را به طور ضمنی پذیرفت.^۳

در ۱۹۷۸م، مجلس اعیان رویکرد انعطاف‌پذیرتری اتخاذ نمود و در پرونده‌ای^۴ اظهار داشت که توقیف رسیدگی دادگاه انگلستان به یک دعوا، منوط به ظالمانه و آزاردهنده بودن دعوا نیست. قاضی انگلیسی باید تام‌الاختیار باشد تا در خصوص قبول یا رد دعوا تصمیم بگیرد. صلاحدید قاضی در این خصوص تنها مشروط به رعایت مقتضیات عدالت و ارتباط شدید یا ضعیف دعوا با انگلستان است.^۵

همچنین در دعوای ابیدین دیور^۶ در خصوص مطالبه خسارت ناشی از تصادف، مجلس اعیان به سمت اعمال رویکرد غیرمضیق اسکاتلندی گام برداشت و ضمن توجه به دکترین امر مطروحه و شناسایی دادگاه ترکیه به عنوان دادگاه مناسب‌تر، توقف رسیدگی به دعوا در دادگاه انگلیسی را تأیید کرد.

مهم‌ترین تحول در اعمال دکترین دادگاه نامناسب در سال ۱۹۸۷م به پرونده معروف به «اسپیلیادا»^۷ برمی‌گردد. در این پرونده مجلس اعیان تصریح نمود: «توقیف رسیدگی بر مبنای دکترین دادگاه نامناسب تنها وقتی مجاز است که دادگاه دیگری وجود داشته باشد که هم صلاحیت رسیدگی دارد و هم رسیدگی به دعوا توسط آن دادگاه، مناسب‌تر

^۱. House of Lords

شایان ذکر است که در آن زمان مجلس اعیان بالاترین مرجع رسیدگی قضایی در انگلستان بود. از اول فوریه ۲۰۰۹م به موجب «قانون اصلاح قانون اساسی» «Constitutional Reform Act, 2005»، «دیوان عالی» جایگزین مجلس اعیان گردید. ر.ک: شیروی، عبدالحسین، **حقوق تطبیقی**، ویراست دوم، تهران: سمت، ۱۳۹۲، ص ۱۵۴.

^۲. الروبی، پیشین، صص ۲۳۴-۲۳۵؛

Brand and Jablonski, Op. Cit., PP 14-15.

^۳. همان، صص ۲۳۵-۲۳۶.

^۴. MacShannon v. Rockware Glass Ltd. [1978] A.C. 795 (H.L.).

^۵. Brand and Jablonski, Op. Cit., PP 15-17.

^۶. Abidin Daver [1984] A.C. 398 (H.L.).

^۷. Spiliada Maritime Corp. v. Cansulex Ltd., [1987] A.C. 460 (H.L.).

است.^۱

در سال ۱۹۸۸م، در پرونده دیگری^۲ نیز مجلس اعیان از این رویکرد پیروی کرد. در این پرونده، زوجین پس از ازدواج در فرانسه به انگلستان مهاجرت کردند؛ اما زوجه با فرزند مشترک به ایالات متحده رفت و شوهر به فرانسه بازگشت. زوج در دادگاه پاریس دعوای طلاق اقامه کرد و مدعی بود با توجه به تقصیر زوجه، دادگاه باید از صدور حکم پرداخت وجه به نفع زوجه طبق بند ۱ ماده ۲۸۰ قانون مدنی فرانسه خودداری کند. متعاقباً زوجه دعوای موازی در انگلستان اقامه کرد و زوج ایراد دادگاه نامناسب را مطرح کرد. دادگاه بدوی و تجدیدنظر انگلستان به دلیل احتمال محرومیت زوجه از حقوق مالی، ایراد را نپذیرفتند. اما مجلس اعیان با استناد به تابعیت فرانسوی طرفین، محل ازدواج و فقدان ارتباط کافی با انگلستان، دادگاه‌های فرانسه را صالح دانست و حکم به عدم صلاحیت دادگاه‌های انگلستان صادر کرد.^۳ در نتیجه، دادگاه‌های انگلستان از صلاحیت رسیدگی به اختلاف به نفع دادگاه فرانسوی عدول کردند؛ گرچه خواهان (زوجه) مدعی بود رسیدگی توسط دادگاه فرانسوی منجر به محرومیت وی از حقوق مربوط به نفقه خواهد شد.^۴

در نتیجه می‌توان گفت طبق رویه قضایی انگلستان، در تمام دعاوی که رابطه آنها با انگلستان ضعیف و دادگاه انگلیسی برای حل و فصل اختلاف، نامناسب است و دادگاه مناسب‌تری برای رسیدگی به اختلاف وجود دارد، ایراد دادگاه نامناسب اعمال می‌شود و پذیرش آن صرفاً به دعوای اختصاص ندارد که با سوءاستفاده یا به‌طور ظالمانه و آزاردهنده اقامه می‌شوند.^۵

۲.۲. دکترین دادگاه نامناسب در حقوق ایالات متحده آمریکا

در ایالات متحده آمریکا معیارهای متفاوتی برای اعمال دکترین دادگاه نامناسب توسط دادگاه‌های ایالتی وجود داشت. باین‌حال، تا سال ۱۹۴۷م هیچ معیاری در سطح فدرال برای اعمال دکترین دادگاه نامناسب وجود نداشت. در این قسمت

^۱. “[A] stay will only be granted on the ground of forum non conveniens where the court is satisfied that there is some other available forum, having competent jurisdiction, which is the appropriate forum for the trial of the action”, Brand and Jablonski, Op. Cit., P 21; Burke, John. “Foreclosure of the Doctrine of Forum Non Conveniens under the Brussels I Regulation: Advantages and Disadvantages”, *The European Legal Forum*, Volume 3, 2008, P 122.

^۲. De Dampierre v. De Dampierre, [1988] 1 A.C. 92 (H.L.).

^۳. الروبی، پیشین، ص ۲۳۸.

^۴. Brand and Jablonski, Op. Cit., P 23.

^۵. شایان ذکر است که در دوران عضویت انگلستان در اتحادیه اروپا، مسئله امکان اعمال دکترین دادگاه نامناسب توسط دادگاه‌های کشورهای عضو اتحادیه مطرح شده است. نظام حقوقی اتحادیه اروپا در مورد پذیرش یا عدم پذیرش اعمال دکترین دادگاه نامناسب توسط دادگاه‌های کشورهای عضو، حکم صریحی ندارد. در زمان اعمال کنوانسیون بروکسل مصوب ۱۹۶۸ در پرونده معروف به «اوسو و جکسون» “Owusu v Jackson [2005] ECR I-1383” مسئله اعمال دکترین دادگاه نامناسب توسط دادگاه‌های کشورهای عضو مورد توجه قرار گرفت. در سال ۲۰۰۵م، دیوان دادگستری اروپا اعلام نمود که مادام که خوانده در انگلستان مقیم است، اعمال دکترین دادگاه نامناسب برای رد صلاحیت به نفع دادگاه‌های کشور ثالث با احکام کنوانسیون بروکسل متعارض است. در سال ۲۰۱۶م و در زمان اعمال مقرر اروپایی بروکسل یک جدید (1215/2012) نیز دادگاه عالی انگلستان در پرونده “Lungowe v Vedanta Resources Plc [2016] EWHC 975 (TCC)” اعلام کرد که رأی صادره از دیوان دادگستری در دعوای «اوسو و جکسون» لازم‌الاجراست. در نتیجه دادگاه مذکور از اعمال دکترین دادگاه نامناسب و عدول از صلاحیت مبتنی بر ماده ۴ مقرر بروکسل یک جدید (صلاحیت دادگاه محل اقامت خوانده) به نفع دادگاه‌های کشور دیگر خودداری نمود. شایان ذکر است، در تاریخ ۲۹ مارس ۲۰۱۷ دولت انگلستان رسماً تصمیم خود را برای خروج از اتحادیه اروپا اعلام کرد و اکنون مقررات نظام حقوقی اتحادیه اروپا در این کشور لازم‌الاجرا نیست. برای مطالعه درباره دعوای مذکور رک:

Cuniberti, Gilles. “Forum non conveniens and the Brussels Convention”, *International & Comparative Law Quarterly*, Volume 54, Issue 4, 2005, PP 973-974; Aristova, Ekaterina. “Jurisdiction of The English Courts over overseas Human Rights Violations”, *The Cambridge Law Journal*, Volume 75, Issue 3, 2016, PP 468-471.

دو رأی صادره از دیوان عالی ایالات متحده در سال‌های ۱۹۴۷ م و ۱۹۸۱ م مورد بررسی قرار می‌گیرند؛ زیرا دکتترین دادگاه نامناسب که امروزه توسط دادگاه‌های ایالات متحده اعمال می‌شود بر این دو رأی مبتنی است. رأی اول در مورد دعوی داخلی و رأی دوم در خصوص دعوی بین‌المللی صادر شده است. در همین راستا در ادامه ابتدا اعمال دکتترین دادگاه نامناسب در دعوی داخلی و سپس اعمال این دکتترین در دعوی بین‌المللی واکاوی می‌شود. از آنجا که آرای مذکور تأکید دارند که قضات در اعمال دکتترین دادگاه نامناسب باید از تحلیل دومارحله‌ای بهره ببرند، در پایان این قسمت، تحلیل مزبور بیان می‌شود.

۲.۲.۱. اعمال دکتترین دادگاه نامناسب در دعوی داخلی

در ۱۹۴۷ م در پرونده معروف به «گلف اویل و گیلبرت»^۱ برای اولین بار «دیوان عالی»^۲ ایالات متحده تصمیم گرفت که دادگاه ایالتی صلاحیت‌داری برای رسیدگی به یک اختلاف می‌تواند بر مبنای دکتترین دادگاه نامناسب، دعوا را به نفع دادگاه ایالتی دیگر رد کند. دعوی مزبور راجع به اختلاف بین یک فرد ساکن ایالت «ویرجینیا»^۳ و شرکتی در «پنسیلوانیا»^۴ بود. شرکت مذکور هم در ویرجینیا و هم در نیویورک فعالیت تجاری داشت. ارتباط اختلاف با نیویورک، صلاحیت شخصی برای دادگاه نیویورک ایجاد کرد. از این رو خواهان، دعوا را در دادگاه نیویورک مطرح نمود. خواهان مدعی بود تقصیر خوانده (شرکت) باعث آتش‌سوزی ساختمان مخزن یا انبار کالا در ویرجینیا شده و ساختمان مزبور نابود شده است. خواننده ایراد دادگاه نامناسب مطرح و ادعا نمود دادگاه ویرجینیا دادگاه مناسب‌تری برای رسیدگی به دعوا است. دادگاه بدوی نیویورک دعوا را بر مبنای دکتترین دادگاه نامناسب رد نمود. دادگاه تجدیدنظر رأی دادگاه بدوی را تأیید نکرد، اما دیوان عالی رأی دادگاه بدوی را تأیید کرد.^۵ دیوان عالی صراحتاً ابراز داشت در صورتی که بیش از یک دادگاه برای رسیدگی وجود داشته باشد، دادگاهی که دعوا در آن مطرح شده این صلاحیت یا اختیار اساسی را دارد که دعوا را رد کند.^۶ دیوان عالی همچنین تأکید نمود هنگامی که دادگاه امکان اعمال دکتترین دادگاه نامناسب را بررسی می‌کند تا بر مبنای آن دعوا را رد کند، ابتدا باید به این سؤال پاسخ دهد که آیا دادگاه دیگری وجود دارد یا خیر؟ در صورتی که پاسخ، مثبت باشد، دادگاه در ادامه باید به این سؤال پاسخ دهد که آیا تعادل یا توازن منافع عمومی و خصوصی در رسیدگی به دعوی مورد نظر، مستند کافی به دادگاه ارائه می‌دهد تا دعوا را به نفع دادگاه دیگری رد کند؟^۷ در صورتی که پاسخ به این سؤال نیز مثبت باشد، دادگاه می‌تواند دعوا را به نفع دادگاه مناسب‌تر رد کند. در نتیجه، دیدگاه دیوان عالی این است که در صورتی که دعوا در دادگاه یک ایالت مطرح شود اما دادگاه ایالت دیگری مناسب‌تر برای رسیدگی به اختلاف باشد، دادگاه اول می‌تواند بر مبنای دکتترین دادگاه نامناسب، دعوا را به نفع دادگاه اخیر رد کند.^۸

^۱ Gulf Oil Corp. v. Gilbert, 330 U.S. 501 (1947).

^۲ Supreme Court

^۳ Virginia

^۴ Pennsylvania

^۵ Hill, Op. Cit., PP 13-14.

^۶ Brand and Jablonski, Op. Cit., P 45.

^۷ Hill, Op. Cit., P 15.

^۸ شایان ذکر است در صورتی که دیوان عالی اصول حقوقی را مقرر نماید، این اصول به منزله رهنمودی برای دادگاه‌های پایین‌تر است که به آنها نشان می‌دهد چطور با یک مسئله حقوقی باید برخورد کنند؛ اما برای آنها الزام‌آور نیست. ر.ک:

Ibid, P 13.

۲.۲.۲. اعمال دکترین دادگاه نامناسب در دعاوی بین‌المللی

در سال ۱۹۸۱م در دعاوی «پایپر ایرکرافت و رینو»^۱، رویکرد دیوان عالی ایالات متحده در صوص اعمال دکترین دادگاه نامناسب در دعاوی بین‌المللی نمایان شد. در این دعوا خواهان‌های اسکاتلندی دعاوی «قتل خطا»^۲ در «دادگاه ایالتی کالیفرنیا»^۳ علیه دو شرکت آمریکایی «پایپر و هارتزلی»^۴ اقامه کردند که سازنده ملخ هواپیمایی بودند که سقوط کرد و منجر به مرگ وابستگان خواهان‌ها شد. خواهان‌ها درصدد اقامه دعوا در دادگاهی بودند که قوانین آن از لحاظ شناسایی مسئولیت خواندگان و امکان اقامه دعوا علیه آنان و جبران خسارت، منافع آنها را بیشتر تأمین کند.^۵ دعاوی مذکور به «دادگاه منطقه فدرال کالیفرنیا»^۶ و سپس به «دادگاه منطقه فدرال پنسیلوانیا»^۷ ارجاع شد. خواندگان ضمن طرح ایراد دادگاه نامناسب از دادگاه خواستند که دعوا را بر مبنای دکترین دادگاه نامناسب رد کند. در این خصوص دادگاه مذکور به بررسی معیار پیش‌بینی شده توسط دیوان عالی در پرونده «گلف اوپل و گیلبرت» پرداخت و اظهار داشت دادگاه‌های اسکاتلند دادگاه‌های دیگری هستند که برای رسیدگی به اختلاف موردنظر مناسب‌ترند؛ گرچه قانون اسکاتلند منفعت کمتری برای خواهان‌ها قائل است. همچنین به‌عنوان شرط لازم برای رد دعوا به نفع دادگاه‌های اسکاتلند، خواندگان نیز حق قانونی خود را در هرگونه ایراد به صلاحیت دادگاه‌های اسکاتلند ساقط کردند و صلاحیت دادگاه‌های مذکور را کاملاً پذیرفتند. در مقابل، دادگاه تجدیدنظر اظهار نمود رد دعوا در این اوضاع و احوال، مناسب به‌نظر نمی‌رسد؛ زیرا قانون اسکاتلند منفعت کمتری برای خواهان‌ها قائل است. باین‌حال، دیوان عالی این عقیده که تفاوت در قانون ماهوی بتواند مانعی از اعمال دکترین دادگاه نامناسب و در نتیجه مانع رد دعوا گردد را نپذیرفت.^۸ دیوان عالی تأکید نمود که رد دعوا بر مبنای دکترین دادگاه نامناسب، ممکن است گرچه قانون دادگاه دیگری که به نفع آن دعوا رد می‌شود، برای جبران خسارت خواهان‌ها نامناسب‌تر باشد.^۹ دیوان عالی بیان داشت سؤالی که در هنگام اعمال دکترین دادگاه نامناسب مطرح می‌شود، این است که آیا دادگاه دیگری برای رسیدگی به دعوا وجود دارد؟ و آیا این دادگاه مناسب‌تر است؟ نه اینکه آیا این دادگاه چارچوب حقوقی مشابهی دارد؟^{۱۰} باین‌حال، دیوان عالی اذعان داشت که این بدان معنا نیست که تفاوت در قانون ماهوی نباید به‌عنوان عاملی در تحلیل و توجیه و تعیین دادگاه نامناسب، درنظر گرفته شود و ادامه داد که «در صورتی که جبران خسارت در دادگاه دیگری بوضوح نامناسب بوده یا رضایت‌بخش نباشد و گویی هیچ شیوه جبرانی وجود ندارد، این تغییر نامطلوب در قانون می‌تواند به‌نحو اساسی مدنظر قرار گیرد؛ در این خصوص دادگاه منطقه‌ای ممکن

^۱ Piper Aircraft Co. v. Reyno, 454 U.S. 235 (1981).

^۲ Wrongful death

^۳ California state court

^۴ Piper and Hartzell

^۵ Brand and Jablonski, Op. Cit., P 50.

^۶ California federal district court

^۷ Pennsylvania federal district court

^۸ در این خصوص دیوان عالی چنین مقرر کرد:

“The Court of Appeals erred in holding that plaintiffs may defeat a motion to dismiss on the ground of forum non conveniens merely by showing that the substantive law that would be applied in the alternative forum is less favorable to the plaintiffs than that of the present forum. The possibility of a change in substantive law should ordinarily not be given conclusive or even substantial weight in the forum non conveniens inquiry”.

^۹ Ibid, P 51.

^{۱۰} Tate, Christopher. “American Forum Non Conveniens in Light of the Hague Convention on Choice-of-Court Agreements”, *University of Pittsburgh Law Review*, Volume 69, Issue 1, 2007, P 170.

است به این نتیجه برسد که رد دعوا به نفع عدالت نخواهد بود»^۱. بنابراین، در دعاوی بین‌المللی نیز دیوان عالی دکترین دادگاه نامناسب را صراحتاً پذیرفته است و همان معیاری را که برای اعمال دکترین دادگاه نامناسب در دعاوی داخلی پذیرفته، در دعاوی بین‌المللی نیز اعمال کرده است.

۲.۲.۳. تجزیه و تحلیل دومرحله‌ای برای اعمال دکترین دادگاه نامناسب

طبق آرای صادره از دیوان عالی ایالات متحده درمورد اعمال دکترین دادگاه نامناسب، دادگاهی که می‌خواهد بر مبنای دکترین مزبور از صلاحیت رسیدگی به اختلاف به نفع دادگاه دیگری عدول کند، باید از یک تجزیه و تحلیل دومرحله‌ای پیروی کند. در مرحله اول، دادگاه بررسی می‌کند آیا دادگاه «مناسب»^۲ دیگری برای رسیدگی به دعوا وجود دارد؟ اگر پاسخ مثبت باشد، دادگاه وارد مرحله دوم می‌شود و به این سؤال پاسخ می‌دهد که آیا تعادل بین «عوامل منفعت عمومی و خصوصی»^۳ محقق است؟ در صورتی که پاسخ به این سؤال نیز مثبت باشد، دادگاه درباره عدول از صلاحیت رسیدگی به دعوا به نفع دادگاه مناسب‌تر تصمیم می‌گیرد. از این‌رو، در این مطلب در ابتدا شرط «وجود دادگاه مناسب دیگر» و سپس «بررسی عوامل منفعت خصوصی و عمومی» و تعادل آنها بررسی می‌شود.

۲.۲.۳.۱. بررسی وجود دادگاه مناسب دیگر

دادگاهی که می‌خواهد از رسیدگی به دعوا به نفع دادگاه دیگری عدول کند، باید از وجود دادگاه مناسب دیگر اطمینان یابد. بنابراین بررسی این مسئله مشتمل بر دو قسمت است: «بررسی وجود دادگاه صلاحیت‌دار دیگر» و «بررسی مناسب بودن آن دادگاه برای رسیدگی به اختلاف موردنظر».

۲.۲.۳.۱.۱. وجود دادگاه صلاحیت‌دار دیگر

دادگاهی که می‌خواهد بر مبنای دکترین دادگاه نامناسب از صلاحیت رسیدگی به اختلاف به نفع دادگاه دیگری عدول کند، علاوه بر اطمینان از وجود دادگاه دیگر و صالح بودن آن دادگاه، باید اطمینان حاصل کند که خوانده دعوی اقامه‌شده در آن، به صلاحیت آن دادگاه دیگر ایراد نخواهد کرد. همان‌طور که در بررسی دعوی «پایپر ایرکرافت و رینو» گفته شد، برای تأکید بر صلاحیت دادگاه دیگری که به نفع آن عدول می‌شود، دادگاهی که می‌خواهد از صلاحیت خود عدول کند می‌تواند از خوانده (که ایراد دادگاه نامناسب مطرح نموده) بخواهد که حق خود را در هرگونه ایراد نسبت به صلاحیت دادگاه دیگری ساقط کند و صلاحیت آن دادگاه را بپذیرد^۴ تا خوانده نتواند به صلاحیت دادگاه اخیر ایراد کند و به خواهان ضرر رساند.

۲.۲.۳.۱.۲. مناسب بودن دادگاه دیگر

پس از اینکه دادگاه اطمینان یافت دادگاه صلاحیت‌دار دیگری برای رسیدگی به اختلاف وجود دارد، در ادامه باید مطمئن شود که آن دادگاه صلاحیت‌دار دیگر برای رسیدگی به دعوا مناسب است. در دعوی «پایپر ایرکرافت و رینو»، دیوان عالی

^۱. "If the remedy provided by the alternative forum is so clearly inadequate or unsatisfactory that it is no remedy at all, the unfavorable change in law may be given substantial weight; the district court may conclude that dismissal would not be in the interests of justice", *Brand and Jablonski*, Op. Cit., P 51.

^۲. Adequate

^۳. Private and public interest factors

^۴. Hill, Op. Cit., PP 18-19.

معیاری برای مناسب بودن وضع کرد و بیان داشت دادگاه دیگر در صورتی نامناسب است که «[رسیدگی توسط آن دادگاه] چنان به وضوح نامناسب بوده یا رضایت بخش نباشد که گویی هیچ شیوه جبرانی ارائه نمی دهد». همچنین در همین دعوا دیوان عالی تأکید نمود دادگاه اسکاتلند دادگاه مناسبی است؛ زیرا «این خطر وجود ندارد که خواندگان از شیوه جبرانی محروم شوند یا به طور غیر منصفانه ای با آنها رفتار شود». با توجه به این رأی، روشن است معیار دقیقی برای تشخیص مناسب بودن دادگاه وجود ندارد. دیوان عالی به دادگاه های پایین تر قدرت صلاح دیدی گسترده ای می دهد تا در مورد مناسب بودن دادگاه دیگر تصمیم بگیرند که بدون تردید، این امر منجر به بروز تعارض در اعمال این دکترین می شود.^۱

۲.۲.۳.۲. بررسی عوامل منفعت خصوصی و عمومی

پس از اینکه دادگاهی که می خواهد بر مبنای دکترین دادگاه نامناسب از صلاحیت رسیدگی به اختلاف عدول کند مطمئن شد که دادگاه صلاحیت دار مناسب دیگری برای رسیدگی به اختلاف وجود دارد، وارد مرحله دوم بررسی می شود: آیا دعوا را به نفع دادگاه مناسب دیگری رد کند یا به رسیدگی خود ادامه دهد؟ برای پاسخ به این سؤال، دادگاه باید به عوامل منفعت خصوصی و عمومی -مورد اشاره در دعوای «گلف اوایل و گیلبرت»- توجه کند.

۲.۲.۳.۲.۱. عوامل منفعت خصوصی

منظور از عوامل منفعت خصوصی عواملی اند که توجه به آنها باعث تسهیل و صرفه جویی در هزینه های دادرسی می شود. این عوامل غالباً بر «دسترسی به ادله اثبات»^۲ همانند «شهود»^۳، «اسناد»^۴ یا «معاینه محل»^۵ متمرکزند. در صورتی که دادگاه رسیدگی کننده به دعوا، محلی نباشد که ادله اثبات دعوا در آن است، دادگاه مذکور نسبت به طرفین اختلاف، دادگاهی نامناسب محسوب می شود؛ زیرا هزینه های دادرسی افزایش می یابد یا دسترسی به ادله مذکور دشوار یا غیر ممکن است. به عنوان مثال هزینه احضار شهود در زمان اقامه دعوای «گلف اوایل و گیلبرت» بسیار مورد توجه قرار گرفت. البته امروزه با توجه به توسعه ارتباطات الکترونیکی، شهود می توانند به صورت برخط، شهادت داده و هزینه های دادرسی را کاهش دهند. یکی دیگر از عوامل منفعت خصوصی چگونگی دسترسی آسان به ادله اثبات دعوا است. این عامل زمانی اهمیت بیشتری پیدا می کند که دلیل اثبات، عنصری فیزیکی است و در جایی قرار دارد که انتقال آن به محل دادگاه امکان پذیر نیست؛ همانند آثار باقی مانده ساختمان انبار کالا که دلیل اقامه دعوای «گلف اوایل و گیلبرت» بود. باین حال، در صورتی که دلیل اثبات دعوا اسناد باشد، اهمیت توجه به محل وجود دلیل اثبات، کمتر است؛ زیرا امروزه اسناد به سادگی از کشوری به کشور دیگر منتقل می شوند. بنابراین در صورتی که دلیل اثبات دعوا اسناد باشد، طرح دعوا در دادگاهی دور از محل اسناد باعث نمی شود که دادگاه مذکور نامناسب محسوب شود. همچنین در موردی که دادگاه باید از مکانی یا ساختمانی بازدید کند، اگر محل دادگاه دور از محلی باشد که معاینه آن لازم است، دادگاه مذکور نامناسب محسوب می شود. عامل دیگر منفعت خصوصی که در دعوای «گلف اوایل و گیلبرت» به آن اشاره شد، «تمام مشکلات عملی دیگر»^۶ است. بدون تردید «تمام مشکلات عملی دیگر» یک عبارت موسع و انعطاف پذیر است و در مورد ارزیابی

¹. Ibid, P 19.

². The access to sources of proof

³. Witnesses

⁴. Documents

⁵. View of premises

⁶. All other practical problems

عوامل منفعت خصوصی اختیار گسترده‌ای به دادگاه‌ها می‌دهد.^۱

۲.۲.۳.۲.۲. عوامل منفعت عمومی

منظور از عوامل منفعت عمومی عواملی‌اند که باعث ایجاد دشواری هم برای دادگاه رسیدگی کننده و هم جامعه می‌شوند. «دشواری‌های اداری»،^۲ «ازدحام در دادگاه‌ها»،^۳ «تکلیف هیئت منصفه»،^۴ «منفعت محلی در دادرسی»،^۵ و «تعارض قوانین»^۶ از این دسته عوامل محسوب می‌شوند. منظور از بررسی منفعت عمومی این است که ارزیابی شود تا چه میزان دعوایی نسبت به جامعه و دادگاه موردنظر دشواری به بار خواهد آورد. هدف از توجه به عوامل مذکور، حمایت از دادگاه‌هاست تا با تراکم و ازدحام دعاوی مواجه نشوند. منافع جامعه نیز در این خصوص مورد توجه است. با این توضیح که منفعت جامعه در این است که دادگاه‌های آن کشور به دعاوی مربوط به آن جامعه رسیدگی کنند و شهروندانش بار سنگین رسیدگی به دعاوی غیرمرتبط با آن جامعه را در قالب هیئت منصفه بر دوش نکشند. یکی دیگر از عوامل منفعت عمومی که دیوان عالی در دعاوی «پایپر ایرکرافت و رینو» به آن اشاره کرد، مسئله تعارض قوانین است. با این توضیح که ممکن است قواعد حل تعارض قوانین که دادگاه آمریکایی اعمال می‌کند منجر به اعمال قانون کشور دیگری شود و قاضی آمریکایی ملزم به اجرای قانون خارجی شود. اصولاً قضات متخصص اعمال قوانین ملی کشور خودشان هستند؛ از این رو، کیفیت استدلال حقوقی دادگاه در صورت اعمال یک قانون خارجی در مقایسه با اعمال قانون ملی خود پایین‌تر خواهد بود.^۷ به این ترتیب، چنانچه دعاوی مطرح شده در دادگاه آمریکایی، قاضی را به سمت اجرای قانون خارجی سوق دهد، این هم از عوامل منفعت عمومی است که در کنار عوامل دیگر ممکن است به نامناسب بودن دادگاه منجر شود.

شایان ذکر است که بررسی عوامل منفعت عمومی و خصوصی که در دو رأی دیوان عالی به آنها اشاره شد، نشان می‌دهد تفکیک عوامل مذکور به عوامل کم‌اهمیت، مهم و بسیار مهم امکان‌پذیر نیست. همچنین هیچ کدام از این عوامل به منزله یک عامل خاص تلقی نشده تا به آن وزن و توجه بیشتری اعطا شود. در دعاوی «گلف اوایل و گیلبرت» دیوان عالی فهرستی از تمام عوامل منفعت خصوصی و عمومی را ارائه و تأکید کرد که به تمام آنها باید توجه داشت. در دعاوی «پایپر ایرکرافت و رینو» نیز دیوان عالی اعلام کرد که در هنگام بررسی امکان اعمال دکتترین دادگاه نامناسب، تمام عوامل منفعت خصوصی و عمومی باید مورد توجه قرار گیرند. همچنین بیان داشت انعطاف‌پذیری در اعمال دکتترین دادگاه نامناسب سبب شده است که این دکتترین بسیار ارزشمند شود. از این رو، دیوان عالی به هیچ کدام از این عوامل وزن بیشتری یا کمتری در مقایسه با عوامل دیگر اعطا نکرده است^۸ و معتقدست همه آنها به یک اندازه باید مورد توجه قرار گیرند.

^۱. Ibid, P 20.

^۲. Administrative difficulty

^۳. Congestion of the courts

^۴. Jury duty

^۵. Local interest in the trial

^۶. Conflict of laws

^۷. Ibid, PP 20-21.

برای مطالعه بیشتر ر.ک:

Manolis, F Mikisi; Vermette, Nathaly and Hungerford, Robert. "The Doctrine of Forum Non Conveniens: Canada and the United States Compared", *FDCC Quarterly*, 2009, Retrieved 2024, February 5, Available at:

https://www.researchgate.net/publication/329544319_The_Doctrine_of_Forum_Non_Conveniens_Canada_and_the_United_States_Compared/

^۸. Hill, Op. Cit., P 21.

۳. شرایط اعمال دکترین دادگاه نامناسب

بررسی پیشینه اعمال دکترین دادگاه نامناسب در نظام حقوقی اسکاتلند، انگلستان و ایالات متحده نشان می‌دهد اعمال دکترین مذکور منوط به تحقق دو شرط است: اولاً، دادگاهی که دعوا در آن اقامه شده خود را نامناسب بداند و ثانیاً، دادگاه دیگری را برای رسیدگی به دعوا مناسب‌تر بداند.^۱

۳.۱. نامناسب بودن دادگاه رسیدگی کننده به دعوا

همان‌طور که سابقاً بیان شد، در صورتی که دادگاه خود را برای رسیدگی به اختلاف، نامناسب بداند، توانایی دارد رسیدگی به دعوا را متوقف یا کلاً دعوا را رد کند. سؤالی که مطرح می‌شود این است که عامل یا عوامل مدنظر دادگاه برای تشخیص مناسب یا نامناسب بودن برای رسیدگی چیست؟ بررسی حقوق اسکاتلند، انگلستان و ایالات متحده نشان می‌دهد دادگاه در این مورد به چند عامل مهم مانند میزان ارتباط اختلاف با کشور دادگاه؛ حسن اجرای عدالت؛ سهولت در رسیدگی به دعوا و حل و فصل آن؛ حسن نیت یا سوءنیت خواهان و منافع طرفین توجه می‌کند. بررسی هریک از این عوامل و بازتاب آن در رویه قضایی نظام‌های کاملاً نیازمند نوشتار مجزایی است.

۳.۲. وجود دادگاهی مناسب‌تر برای رسیدگی به دعوا

همان‌طور که در بررسی پیشینه تاریخی دکترین دادگاه نامناسب گفته شد، در حقوق اسکاتلند، انگلستان و ایالات متحده وجود دادگاه مناسب‌تر برای رسیدگی به اختلاف، شرط اصلی امکان اعمال دکترین دادگاه نامناسب است. بنابراین، اگر دادگاه خود را برای رسیدگی به دعوا نامناسب بداند، این امر به تنهایی کفایت نمی‌کند تا دادگاه از صلاحیت رسیدگی به دعوا عدول کند، بلکه علاوه بر آن، دادگاه باید مطمئن شود که دادگاه مناسب‌تری برای رسیدگی به دعوا وجود دارد. علاوه بر وجوب اطمینان از وجود دادگاه مناسب‌تر دیگری برای رسیدگی به دعوا، برای تأکید بر صلاحیت دادگاه مناسب‌تر، دادگاهی که می‌خواهد بر مبنای دکترین دادگاه نامناسب از صلاحیت رسیدگی به دعوا عدول کند، ممکن است از خواننده‌ای که ایراد دادگاه نامناسب را مطرح کرده بخواهد که حق خود را در طرح هرگونه ایرادی نسبت به صلاحیت دادگاه مناسب‌تر اسقاط کند.

گرچه همانند حقوق اسکاتلند و انگلستان، در حقوق ایالات متحده نیز شرط وجود دادگاه مناسب‌تر، شرط اصلی برای اعمال دکترین دادگاه نامناسب و رد دعواست؛ اما در یکی از دعاوی، دادگاه ایالات متحده بر مبنای دکترین دادگاه نامناسب دعوا را رد کرد؛ در حالی که شرط وجود دادگاه مناسب‌تر دیگر را نادیده گرفت. دعوای مذکور توسط دولت جمهوری اسلامی ایران علیه محمدرضا پهلوی (آخرین پادشاه ایران قبل از انقلاب سال ۱۳۵۷ ه.ش/ ۱۹۷۹ م) و خانواده وی در دادگاه نیویورک اقامه شد. در نوامبر ۱۹۷۹ م محمدرضا پهلوی همراه با همسرش در یکی از بیمارستان‌های نیویورک در حال معالجه بیماری خود بود. دولت ایران حضور وی در نیویورک را فرصت مناسبی برای اقامه دعوا علیه وی

^۱ شایان توجه است در ادامه این نوشتار، دو شرط اعمال دکترین دادگاه نامناسب به صورت جداگانه برای هریک از سه نظام حقوقی اسکاتلند، انگلستان و ایالات متحده مورد بررسی قرار نمی‌گیرد؛ چرا که تقریباً به طور کلی در خصوص لزوم تحقق این دو شرط برای اعمال دکترین مزبور اتفاق نظر وجود دارد، اما این بدان معنا نیست که دو شرط مزبور کاملاً یکسان در این سه نظام حقوقی مورد توجه قرار می‌گیرد. رویه قضایی کشورهای کاملاً اختلافاتی در خصوص عوامل مؤثر بر تحقق شروط مزبور و حتی نحوه اعمال دکترین مزبور را نشان می‌دهد. برای مطالعه در خصوص این اختلافات ر.ک:

Brand and Jablonski, Op. Cit., PP 7-73.

دانست و لذا علیه وی و خانواده‌اش در یکی از دادگاه‌های ایالت نیویورک اقامه دعوا نمود. دولت ایران مدعی بود که محمدرضا پهلوی و خانواده وی در زمان حکومت پهلوی از اموال مردم ایران به صورت نامشروع استفاده و بسیاری از اموال مردم ایران را به بانک‌های خارجی منتقل کرده‌اند. جمهوری اسلامی ایران از دادگاه عالی ایالت نیویورک درخواست کرد که در خصوص استرداد اموالی که محمدرضا پهلوی و خانواده‌اش از ایران به صورت غیرقانونی خارج و به بانک‌های نیویورک منتقل کرده‌اند، حکمی صادر کند. دادگاه مزبور خود را دادگاه نامناسب برای رسیدگی به اختلاف دانست. دادگاه در توجیه نامناسب بودن خود اعلام داشت: «تمام طرف‌های دعوا، خارجی هستند و هیچ‌کدام از آنها مقیم نیویورک نیستند. افزون بر این، حل و فصل دعوا مستلزم بررسی مفصل اداره مالی دولت ایران در زمان حکومت محمدرضا پهلوی است که دادگاه قادر به انجام چنین امری نیست؛ لذا رابطه واقعی بین دعوا و نیویورک وجود ندارد تا بتوان صلاحیت دادگاه‌های نیویورک را توجیه نمود». دولت ایران با این استدلال که دادگاه‌های نیویورک نمی‌توانند بر مبنای دکتترین دادگاه نامناسب دعوا را رد نمایند؛ زیرا دادگاه دیگری وجود ندارد که بتوان دعوا را در آن اقامه کرد، در دادگاه تجدیدنظر به رأی دادگاه عالی اعتراض کرد. دادگاه تجدیدنظر با تأیید رأی دادگاه بدوی اظهار داشت: «گرچه وجود دادگاه دیگری برای رسیدگی به دعوا مسئله بسیار مهمی است و باید در بررسی امکان اعمال دکتترین دادگاه نامناسب در نظر گرفته شود، اما فقدان این دادگاه دیگر، فی نفسه باعث الزام دادگاه برای رسیدگی به دعوا نمی‌باشد...»^۱

شایان ذکر است گرچه در این رأی دادگاه ایالات متحده شرط وجود دادگاه مناسب‌تر برای رسیدگی به دعوا را نادیده گرفت؛ اما این امر کاملاً استثنایی است و علی‌القاعده برای اعمال دکتترین دادگاه نامناسب دادگاهی که دعوا در آن اقامه شده باید خود را برای رسیدگی به دعوا نامناسب بداند و دادگاه کشور دیگری وجود داشته باشد که برای رسیدگی به دعوا مناسب‌تر باشد.

۴. بررسی رویکرد حقوق ایران درباره اعمال دکتترین دادگاه نامناسب

درباره امکان اعمال دکتترین دادگاه نامناسب در حقوق ایران، به نظر می‌رسد این دیدگاه وجود دارد که اگر دادگاه‌های ایران صلاحیت رسیدگی به دعوا دارند نمی‌توانند بر مبنای دکتترین دادگاه نامناسب صلاحیت رسیدگی به دعوا را به نفع دادگاه مناسب‌تر کشور دیگر رد کنند. در این خصوص برخی گفته‌اند: «در نظام دادرسی مدنی ایران، در صلاحیت متقارن تعیین دادگاه مناسب به انتخاب خواهان واگذار شده است، اما تشخیص دادگاه صالح با دادگاه رسیدگی کننده است. ماده ۲۶ قانون آیین دادرسی مدنی مقرر می‌دارد: «تشخیص صلاحیت یا عدم صلاحیت هر دادگاه، نسبت به دعوایی که به آن رجوع شده است با همان دادگاه است...». اختیاری که دادگاه نسبت به احراز شایستگی خود در رسیدگی به دعوا دارد قاعده صلاحیت تشخیص صلاحیت نام دارد. پس از تشخیص صلاحیت، دادگاه به رسیدگی مکلف است و نمی‌تواند از اعمال صلاحیت خودداری کند. بنابراین، در کنار صلاحیت متقارن قاعده دادگاه نامناسب در حقوق ایران مطرح نخواهد شد»^۲. همچنین در تأیید عدم پذیرش اعمال دکتترین دادگاه نامناسب در حقوق ایران برخی دیگر گفته‌اند: «دادگاه همانند دعاوی داخلی در دعاوی بین‌المللی نیز در صورت وجود یکی از عناوین صلاحیت نسبی مثل اقامت یا سکونت یا محل انعقاد یا اجرای قرارداد ملزم است به دعوا رسیدگی و فصل خصوصت کند. ولو اینکه طرفین دعوا ارتباط با جامعه ایرانی

^۱. الروبی، پیشین، ص ۲۴۹.

^۲. مافی، همایون و رشید ادبی فیروزجایی، «صلاحیت دادگاه‌های ایران در قلمرو حقوق بین‌الملل خصوصی»، مجله دانش حقوق مدنی، دوره ۳، شماره ۲، ۱۳۹۳، ص ۶۱.

نداشته و در جریان دادرسی منافی برای جامعه و دولت ایران متصور نباشد. سلب اختیار قاضی و رد صلاحدید وی برای دادرسی در یک دعوای بین‌المللی با سنت رومی‌ژرمنی انطباق دارد. اما پیروی از آن رویه در صورتی که قواعد صلاحیت یا عوامل ارتباط بسیار گسترده و فراگیر باشد، به ایجاد صلاحیت افراطی منجر می‌شود و تکلیفی نامتعارف بر دادگاه، جامعه ایرانی و اصحاب دعوا تحمیل می‌کند.^۱ بنابراین، «دکترین دادگاه نامناسب برخلاف ایراد امر مطروحه در حقوق موضوعه ایران جایگاهی ندارد و اصولاً محکمه نمی‌تواند در صورت وجود یکی از جهات صلاحیت، اعمال صلاحیت را مغایر مصلحت تلقی نموده و از رسیدگی به دعوی خودداری کند».^۲ افزون بر این عده‌ای دیگری معتقدند «با وجود تصریح قسمت اخیر ماده ۹۷۱ دکترین دادگاه نامناسب در حوزه حقوق بین‌الملل خصوصی ایران جایگاهی ندارد. چه اعمال دکترین یادشده به معنای آن است قواعد صلاحیت الزام‌آور نیست».^۳

باین‌حال می‌توان گفت هرچند حکم ویژه و صریحی در این خصوص به چشم نمی‌خورد، ولی نبود نص به معنای فقدان امکان استنباط منطقی برای تأیید استفاده از دکترین دادگاه نامناسب در دعوای خصوصی بین‌المللی نیست. به نظر می‌رسد به دلایل زیر می‌توان از امکان اعمال دکترین مذکور در حقوق ایران دفاع نمود:

نخست اینکه علیرغم این دیدگاه در حقوق ایران که عبارت انتهایی ماده ۹۷۱ قانون مدنی «مطرح بودن همان دعوا در محکمه ایرانی رافع صلاحیت محکمه ایرانی نخواهد بود». مانع اعمال دکترین دادگاه نامناسب در حقوق ایران است می‌توان عبارت «رافع صلاحیت محکمه ایرانی نخواهد بود» را این‌گونه تفسیر کرد که با این عبارت قانونگذار می‌خواهد به دادگاه ایرانی توانایی (و نه الزام) به رسیدگی به دعوای مزبور را اعطا کند. با این توضیح که این عبارت، به این معناست که اگر دادگاه خارجی، برحسب قواعد صلاحیتی خود برای رسیدگی به دعوا اعلام صلاحیت کند و همزمان دادگاه ایرانی بر حسب قواعد صلاحیتی ایران صالح باشد؛ برای مثال محل انعقاد عقد در ایران و محل اجرای تعهدات قراردادی خارج از ایران باشد؛ در چنین حالتی رسیدگی دادگاه خارجی، صلاحیت دادگاه ایرانی را رفع نمی‌کند. در چنین حالتی دادگاه ایرانی طبق قواعد صلاحیتی ایران صلاحیت رسیدگی به دعوا دارد ولی اینکه این صلاحیت، لزوماً بر دادگاه ایرانی تحمیل شود، از ماده ۹۷۱ به دست نمی‌آید؛ زیرا منطوق این ماده، وجود صلاحیت دادگاه ایرانی در عرض صلاحیت دادگاه خارجی است و نه بیشتر. نتیجه چنین استنباطی این است که دادگاه ایرانی در موردی که صلاح طرفین اقتضا می‌کند و دادگاه خارجی ارتباط بیشتری با دعوا دارد، می‌تواند از صلاحیت خود رأساً و از باب همکاری بین‌المللی عدول کند.

نکته دیگر اینکه در حقوق ایران حتی در خصوص دعوای داخلی نشانه‌هایی در خصوص بهره‌گیری از چنین دکترینی وجود دارد که می‌تواند پذیرش آن را در دعوای خصوصی بین‌المللی هموار سازد. توضیح اینکه در ماده ۱۰۳ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹ مقرر شده است: «اگر دعوای دیگری که ارتباط کامل با دعوای طرح شده دارند... چنانچه در چند شعبه مطرح شده باشد در یکی از شعب با تعیین رئیس شعبه اول یکجا رسیدگی خواهد شد».

همان‌گونه که برخی حقوقدانان بیان داشته‌اند، رئیس شعبه اول در این مورد، نیازی به رعایت سبق ارجاع در تعیین شعبه رسیدگی‌کننده به دعوا ندارد. رئیس شعبه اول در اعمال این اختیار باید با توجه به شرایط هر مورد و اوضاع و احوال پیرامون دعوا تصمیم مناسبی اتخاذ کند؛ اما شاید اوضاع و احوال اقتضا کند که وی رسیدگی به دعوای مرتبط را به

۱. مقصودی، رضا، «موانع اعمال صلاحیت در حقوق بین‌الملل خصوصی»، مجله حقوق خصوصی، دوره ۹، شماره ۱، ۱۳۹۱، ص ۱۲۱.

۲. مقصودی، رضا، «شروط صلاحیت قضایی در حقوق بین‌الملل خصوصی»، دو فصلنامه پژوهشنامه حقوقی، دوره ۱، شماره ۲، ۱۳۸۹، ص ۱۶۱.

۳. الماسی، نجادعلی و سیدحسین اسعدی، «امکان‌سنجی توسعه صلاحیت محلی دادگاه پایتخت در دادرسی موازی بین‌المللی»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۳، شماره ۱۰۵، ۱۳۹۸، ص ۲۸.

دادگاهی محول کند که سبق ارجاع ندارد.^۱ برای مثال ممکن است گرچه دعوا ابتدا در شعبه دوم اقامه شده و سپس دعوای مرتبط در شعبه چهارم مطرح شده است؛ اما رئیس شعبه اول برحسب پیشرفت دعوا و مناسبت آن با حقوق طرفین، تصمیم‌گیری کند و گاه دعوایی را که سابقاً ارجاع شده است، به دادگاهی که دعوای لاحق را رسیدگی می‌کند، ارجاع دهد.

با لحاظ چنین قاعده‌ای در دعوای داخلی ایران می‌توان بیان داشت که قانونگذار ایرانی به نوعی به استقبال دکتترین دادگاه نامناسب رفته است و زمینه را برای استناد قضات ایرانی به این دکتترین در دعوای خصوصی بین‌المللی هموار کرده است. با این توضیح می‌توان گفت حتی اگر نتوان از دکتترین مزبور به عنوان مبنایی کلی برای رسیدگی به دعوای خصوصی بین‌المللی در دادگاه‌های ایرانی استفاده کرد، لااقل برای مقابله با دادرسی موازی می‌توان از این دکتترین بهره برد.

نتیجه‌گیری

دکتترین دادگاه نامناسب در برخی نظام‌های حقوقی در دعوای داخلی و اختلافات خصوصی بین‌المللی اعمال می‌شود. به موجب این دکتترین، چنانچه دادگاهی که خواهان دعوای خود را در آن اقامه کرده است، بنا به دلایل مختلفی، دادگاه دیگری را برای رسیدگی به دعوا مناسب بداند رسیدگی به دعوا را متوقف یا کلاً دعوا را به نفع دادگاه مناسب‌تر رد می‌کند. استفاده از دکتترین دادگاه نامناسب، که رد پای آن در ماده ۱۰۳ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹ مشاهده می‌شود، در وضع قواعد دادرسی توسط قانونگذار ایرانی یا ابتکار قضات ایرانی در اعمال برخی قواعد دادرسی مدنی می‌تواند از سوءاستفاده از حق ممانعت کند. یکی از چالش‌های قضات ایرانی مواجهه با خواهان‌هایی است که خواننده غیرمرتبطی را طرف دعوا قرار داده تا با استناد به ماده ۱۶ قانون آیین دادرسی مدنی در فرض خواندگان متعدد در حوزه‌های قضایی مختلف، برای دادگاه محل اقامت خواننده غیرمرتبط، صلاحیت ایجاد کنند. این امر نه تنها نوعی سوءاستفاده از حق و مغایر با اصل ۴۰ قانون اساسی به نظر می‌رسد و به سایر خواندگان نیز از حیث زحمت مسافرت و هزینه‌ها، زیان می‌رساند، بلکه می‌تواند به دلیل عدم اقامت شهود یا اسناد و مدارک مرتبط در حوزه قضایی دادگاه یا محل وقوع مال مورد اختلاف در حوزه قضایی دیگر، در رسیدگی دادگاه اخلاص ایجاد کرده تا نتواند با سرعت و سهولت به دعوا رسیدگی کند. لذا ممکن است دادگاهی^۲ به رغم ظاهر ماده ۱۶ اعلام دارد که این اقدام خواهان مانع نظارت دادگاه برای تعیین صلاحیت نیست و قرار عدم صلاحیت صادر کند؛ هرچند این گونه آرا مورد اقبال برخی دیگر از دادگاه‌ها قرار نگرفته‌اند. گرچه دادگاه مزبور به دکتترین دادگاه نامناسب اشاره ننموده است، استدلال و رأی صادره، همسو با آن است. به نظر می‌رسد اکنون زمان آن رسیده که پژوهشگران ضمن آسیب‌شناسی دکتترین ایراد امر مطروحه که در حقوق ایران هم در مواردی از آن استقبال شده است، درخصوص امکان استفاده از دکتترین دادگاه نامناسب اظهارنظر کنند و پیشنهادهایی به قانونگذار ایرانی درخصوص وضع ضوابطی بر مبنای دکتترین مذکور و برای پر کردن خلأهای استفاده از دکتترین ایراد امر مطروحه یا سوءاستفاده از آن در دعوای داخلی و دعوای خصوصی بین‌المللی ارائه دهند.

۱. حسن‌زاده، مهدی، «اثر ارتباط دعوای در دادرسی مدنی»، *مجله مطالعات حقوقی*، دوره ۷، شماره ۱، ۱۳۹۴، صص ۱۲۹-۱۲۸.

۲. ر.ک: دادنامه شماره ۴۴۳۶ مورخ ۱۴۰۰/۰۹/۲۱ شعبه ۳ دادگاه عمومی حقوقی شهرستان ماکو، قابل مشاهده در سامانه آرای قضایی به نشانی: <https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/35921> (تاریخ آخرین مشاهده: ۱۴۰۳/۰۷/۱۷).

منابع

الف) فارسی

کتاب

۱. شیروی، عبدالحسین، *حقوق تطبیقی*، ویراست دوم، تهران: سمت، ۱۳۹۲.

مقاله

۲. ایزدی، علی، «قابلیت اعمال قواعد امر مختومه، امر مطروحه و محکمه نامناسب برای حل تعارض محاکم بین‌المللی»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، دوره ۳۳، شماره ۵۵، ۱۳۹۵، صص ۱۵۸-۱۳۵.
۳. حسن‌زاده، مهدی، «اثر ارتباط دعاوی در دادرسی مدنی»، *مجله مطالعات حقوقی*، دوره ۷، شماره ۱، ۱۳۹۴، صص ۱۴۹-۱۲۵.
۴. الماسی، نجادعلی و سیدحسین اسعدی، «امکان‌سنجی توسعه صلاحیت محلی دادگاه پایتخت در دادرسی موازی بین‌المللی»، *مجله حقوقی دادگستری*، دوره ۸۳، شماره ۱۰۵، ۱۳۹۸، صص ۳۸-۱۱.
۵. مافی، همایون و رشید ادبی فیروزجایی، «صلاحیت دادگاه‌های ایران در قلمرو حقوق بین‌الملل خصوصی»، *مجله دانش حقوق مدنی*، دوره ۳، شماره ۲، ۱۳۹۳، صص ۶۳-۴۸.
۶. مقصودی پاشاکی، رضا، «دکترین دادگاه نامناسب در حقوق بین‌الملل خصوصی»، *دوفصلنامه حقوق تطبیقی*، دوره ۰، شماره ۲، ۱۳۹۱، صص ۳-۲۴.
۷. مقصودی، رضا، «شروط صلاحیت قضایی در حقوق بین‌الملل خصوصی»، *دوفصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری*، دوره ۱، شماره ۲، ۱۳۸۹، صص ۱۶۳-۱۴۳.
۸. مقصودی، رضا، «موانع اعمال صلاحیت در حقوق بین‌الملل خصوصی»، *مجله حقوق خصوصی*، دوره ۹، شماره ۱، ۱۳۹۱، صص ۹۷-۱۲۵.

ب) عربی

کتاب

۹. الروبی، محمد، *الدفع بالإحالة لقيام ذات الدعوا أمام محكمة أجنبية*، القاهرة: دار النهضة العربية، ۲۰۱۳.

References

Books

1. Al-Roubi, Mohammad, *The Plea of Declining Jurisdiction Due to Filing the Same Lawsuit before a Foreign Court*, Cairo: Arab Renaissance House, 2013. (in Arabic)
2. Brand, Ronald and Jablonski, Scott R. *Forum Non Conveniens: History, Global Practice, and Future Under the Hague Convention on Choice of Court Agreements*, Oxford University Press, 2007.
3. Shiravi, Abdolhossein. *Comparative Law*, Second Edition, Tehran: Samt, 2013. (in Persian)
4. Tang, Zheng Sophia. *Jurisdiction and Arbitration Agreements in International Commercial Law*, New York: Routledge, 2014.

Articles

5. Almasi, Nejadali and Asadi, Sayyed Hossein, "The Feasibility of Expanding the Local Jurisdiction of the Capital Court in International Parallel Litigation", *Judiciary Law Journal*, Volume 83, Issue 105, 2019, PP 11-38. (in Persian)

6. Aristova, Ekaterina. "Jurisdiction of The English Courts over overseas Human Rights Violations", *The Cambridge Law Journal*, Volume 75, Issue 3, 2016, PP 468-471.
7. Brand, Ronald A. "Challenges to Forum Non Conveniens", *International law and politics journal*, Volume 45, 2013, PP 1003-1035.
8. Burke, John. "Foreclosure of the Doctrine of Forum Non Conveniens under the Brussels I Regulation: Advantages and Disadvantages", *The European Legal Forum*, Volume 3, 2008, PP 121-126.
9. Cuniberti, Gilles. "Parallel Litigation and Foreign Investment Dispute Settlement", *ICSID Review_ Foreign Investment Law Journal*, Volume 21, 2006, PP 1-48.
10. Cuniberti, Gilles. "Forum Non Conveniens and the Brussels Convention", *International & Comparative Law Quarterly*, Volume 54, Issue 4, 2005, PP 973-981.
11. Hassan-Zadeh, Mehdi, "The Effect of Relationship of Actions in Civil Trial", *Journal of Legal Studies*, Volume 7, Issue 1, 2015, PP 125-149. (in Persian)
12. Hook, Maria. "The Choice of Law Agreement as a Reason for Exercising Jurisdiction", *International and Comparative Law Quarterly*, Volume 63, Issue 4, 2014, PP 963-975.
13. Izadi, Ali, "Jurisdictional Regulating Rules in Domestic Courts: Applicability in International Tribunals", *International Law Review*, Volume 33, Issue 55, 2016, PP 135-158. (in Persian)
14. Levingston, John. "Choice of Law, Jurisdiction and ADR Clauses", *6th Annual Contract Law Conference*, 26-28 February 2008, PP 10-26, Retrieved 2024, February. 6, Available at: https://www.lexisnexis.com.au/aus/products/upfront/documents/choiceoflaw_jurisdictionandadrc_lausespaper.pdf/
15. Mafi, Homayoun and Rashid Adabi Firouz-Jayee, "Iran's Courts Competence in the Scope of Private International Law", *Journal of Civil Law Knowledge*, Volume 3, Issue 2, 2014, PP 48-63. (in Persian)
16. Maghsoudi Pashaki, Reza, "Forum Non-Conveniens Doctrine in Private International Law", *Bi-Quarterly Journal of Comparative Law*, Volume 0, Issue 23, 2012, PP 3-24. (in Persian)
17. Maghsoudi Pashaki, Reza, "The Decline of Jurisdiction in Private International Law", *Journal of Private Law*, Volume 9, Issue 1, 2013, PP 97-125. (in Persian)
18. Maghsoudi, Reza, "Jurisdiction Clause in Private International Law", *Bi-Quarterly of Criminal Law Research*, Volume 1, Issue 2, 2011, PP 143-163. (in Persian)
19. Manolis, F Mikisi; Vermette, Nathaly and Hungerford, Robert. "The Doctrine of Forum Non Conveniens: Canada and the United States Compared", *FDCC Quarterly*, 2009, Retrieved 2024, February 5, Available at: https://www.researchgate.net/publication/329544319_The_Doctrine_of_Forum_Non_Conveniens_Canada_and_the_United_States_Compared/
20. Tate, Christopher. "American Forum Non Conveniens in Light of the Hague Convention on Choice-of-Court Agreements", *University of Pittsburgh Law Review*, Volume 69, Issue 1, 2007, PP 165-187.
21. Zhenjie, Hu. "Forum Non Conveniens: An Unjustified Doctrine", *International Law Review*, Volume 48, Issue 2, 2001, PP 143-169.

Thesis

22. Erk-Kubat, Nadja. "Jurisdictional Disputes in Parallel Proceedings: A Comparative European Perspective on Parallel Proceedings Before National Courts and Arbitral Tribunals", PhD Thesis, *University of St. Gallen*, 2014.
23. Hill, Anna. "Declining Jurisdiction- Forum Non Conveniens and Lis Pendens in the United States and European Union", Master's Thesis, *Lund university*, 2013.

*This page is intentionally
left blank.*